

عنوان

تأثیر شکر بر رشد اخلاقی انسان بر اساس آموزه های دین اسلام

ثریا فتحی^۱

چکیده

اخلاق مهمترین نهاد انسانی است . اگر این نهاد رشد کند انسان را با خود به مراتب بالا می رساند . برای رشد این نهاد عوامل زیادی وجود دارند که یکی از این عوامل شکر است . شکر یعنی تشکر قلبی یا زبانی و یا عملی از نعمت هایی که خالق بزرگ در اختیار ما قرار داده تا به وسیله آن به تکامل برسیم . این تحقیق به روش توصیفی تحلیلی و با هدف تأثیر شکر بر رشد اخلاقی انسان با توجه به آموزه های دین اسلام گردآوری شده است و بعد از بیان مفهوم شکر و رشد اخلاقی و رابطه آنها با یکدیگر این نتیجه حاصل می شود که شکر تأثیر بسیار زیادی در رشد اخلاقی دارد. آثاری چون ؛ انس با خدا و رشد ایمان و دریافت پاداش اخروی و استحقاقا دریافت آیات الهی فزونی نعمت ، ارزش گذاری بر تلاش دیگران ، کسب فضائل اخلاقی بیشتر ، دوری از عیب جویی دیگران و ایجاد روحیه خشوع و فروتنی و دفع بلا و مثبت اندیشی است . البته باید متذکر شد که این آثاری که بیان شده همه برای شکر واقعی است زیرا تا شکر واقعی نباشد آثار بر انسان اثرگذار نخواهد بود .

کلید واژه ها : شکر، اخلاق ، رشد اخلاقی، آموزه های دینی .

^۱ . طلبه سطح ۲ حوزه علمیه و موسسه آموزش عالی حوزوی حضرت زینب کبری سلام الله علیها رفسنجان.

مقدمه

اصل و بنیان هر انسانی را اخلاق او تشکیل می دهد و بسیاری از کمالات انسان از راه تحصیل ارزشهای اخلاقی حاصل می شود. بدون اخلاق زندگی انسان با مشکلات جدی روبرو و زندگی سعادتمندانه اش نابود می شود. انسان اگر بخواهد به معنای واقعی «انسانیت» برسد باید مرزهای اخلاق را محترم بشمارد و به آن تجاوز نکند و به آن رنگ انسانی و معنوی ببخشد. این باعث رشد و شکوفایی تمام استعدادهای نهفته و پیشرفت و موفقیت او خواهد شد. با توجه به اهمیت رشد اخلاقی ضرورت این بحث روشن می شود که انسان ها برای رسیدن به کمال و معنای انسانیت باید اخلاقیات خود را به سوی مسیری درست رشد دهند و برای این امر راه های زیادی وجود دارد که در این تحقیق که به روش توصیفی - تحلیلی تدوین شده است از راه شکر گزاری به این مهم پرداخته شده و اساس کار را بر مبنای آموزه های دینی قرار داده زیرا این مسیر تنها مسیری است که از اشتباه به دور است. در رابطه با معقوله ی شکر باید گفت که شکر یکی از دستورات اخلاقی دین است که باعث فراهم شدن رشد مادی و معنوی در اخلاق انسان و بهبود آن می شود. بدین جهت به دلیل اهمیت مسئله شکر و تاثیر آن در زندگی بشر، محققان زیادی به تحقیق در مورد این مسئله پرداختند لیکن این تحقیقات بیشتر در زمینه بیان خود مسئله شکر، چگونگی شکر گزاری و اهمیت آن و نیز آثار کلی شکرگزاری مطرح شده است از جمله: پایان نامه شکر گزاری و تاثیرات آن از دیدگاه قرآن و حدیث نوشته ماهرخ شعبان زاده دانشکده اصول الدین - ۱۳۸۹ - [کارشناسی ارشد] که وفورو بقای نعمت، هدایت به صراط مستقیم، تقوا مداری، محبت، امیدواری، دوری از محرمات، انفاق و افزایش ظرفیت های بشری و... مطالب بودند که این رساله به آن پرداخته است و پایان نامه شکر و آثار تربیتی فردی و اجتماعی آن در معارف علوی (ع) نوشته اکرم افشاری دانشگاه کاشان - ۱۳۹۵ - [کارشناسی ارشد] که این پژوهش با استفاده از منابع دینی و تکیه بر معارف علوی (ع) به تبیین شکر و آثار آن پرداخته است و اما اینکه چگونه شکر گزاری زمینه رشد اخلاقی را با توجه به آموزه های دینی فراهم می کند خیلی مورد بحث و توجه محققان قرار نگرفته و از آن غفلت شده است. از آنجایی که انسان می تواند به اوج عزت مندی و سعادت برسد و رسیدن به این سعادت با وجود اخلاق ممکن است، لازم است که تاثیرگزاری هر مسئله ای از جمله شکرگزاری در رشد اخلاقی انسان مورد بحث قرار گیرد.

مفهوم شناسی

۱- مفهوم اخلاق

خُلُق به ضم خاء یا خُلُق، جمع اخلاق به معنای صورت باطنی و ناپیدای انسان است که سرشت و سیرت نیز نامیده می‌شود؛ چنان‌که خُلُق به فتح خاء بر صورت ظاهری و دیدنی انسان دلالت دارد.^۱ راغب در رابطه با معنای اخلاق در مفردات می‌گوید: «مخلوق و خلق و خُلُق در اصل یکی هستند مانند شرب و صوم ولی خَلَق به هیئت و شکل ظاهری اختصاص دارد ولی خُلُق به نیرو و سجایای باطنی اختصاص دارد». همچنین اخلاق جمع خلق یا خُلُق، روشهای آدمی در کارهای روزمره و شیوه‌های متخذ آدمی در زندگی خویش است.^۲ اخلاق توانایی دیدن تفاوت بین درست و نادرست در افکار، اعمال و رفتار است و همچنین اخلاق به معنای سرشت گرفته شده و وقتی خلق با ضم لام و سکون لام بیاد به معنی دین، طمع و سرشت است به دلیل اینکه احسان دارای یک صورت ظاهری و یک صورت باطنی است که این دو صورت دارای اوصاف متعددی از قبیل حسنه و قبیحه هستند و به آنها ثواب و عقاب تعلق می‌گیرد.^۴

۲- مفهوم رشد

شکر به معنای نمو کردن و به کمال رسیدن و کامل العقل بودن^۵ است. همچنین به معنای راه راست یافتن است. همچنین رشد بر خلاف غی^۶ و به معنای هدایت است.^۸

۱. راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸، ص ۲۹۷. المباحث المشرقیه، ج ۱، ص ۵۰۹. تاج العروس، ج ۱۳، ص ۱۲۴.

۲. راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۲۹۷.

۳. مصطفی حسینی دشتی، مهارف و المعارف، ج ۲، ص ۲۰.

۴. محمد بن مکرم، لسان العرب، صادره بیروت، ۷۱۱ هـ، ج ۱۰، ص ۸۶.

۵. مصطفی حسینی دشتی، معارف و معاریف دایره المعارف جاکع الاسلامی، موسسه فرهنگی ارایه، تهران چاپ سوم، ۱۳۷۹، ج ۵، ص ۶۶۴.

۶. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ج ۱، ص ۱۸۲.

۷. خلیل ابن احمد فراهیدی، العین، موسسه دارالنشر، ج ۶، ص ۲۴۲.

۸. همان، ص ۳۵۴.

در لسان العرب آمده است: «رشد در مقابل ضلال و گمراهی است».^۱
رشد در اصطلاح عبارت است از تغییراتی که در جهت پیشرفت و کمال با یک نظم و ترتیب خاصی به عمل می‌آید و هیچ وقت متوقف نشده و به عقب برنمی‌گردد.^۲

۳- مفهوم رشد اخلاقی

یکی از مباحثی که مورد توجه است رشد اخلاقی انسان می‌باشد. رشد اخلاقی بر چگونگی رشد اخلاق و استدلال اخلاقی تمرکز دارد و پیشنهاد می‌دهد که منطق اخلاقی اساساً بر عدالت جویی و حفظ آن متمرکز باشد. رشد اخلاقی دربرگیرنده آن دسته از قوانین و مقررات اجتماعی است که تعیین می‌کند انسان‌ها در ارتباط با دیگر مردم چگونه باید رفتار کنند.^۳
رشد اخلاقی یعنی داشتن صداقت، امانتداری، شجاعت پذیرش اشتباهات خود و انتقاد پذیری، سخاوت در مقابل نیازمندان، عفو کردن خطاهای دیگران، احساس مسئولیت در مقابل گفتار و عملکرد خویش.^۴

۴- مفهوم شکر

شکر در لغت به معنای شناخت نعمت و سپاسگزاری از منعم است و شناخت و احسان و نشر آن و حمد ستایش آن است.^۵ شکر یعنی ثنای الهی را انجام دادن اعمال نیک در برابر منعم دانسته است. راغب گفته تصور نعمت در ذهن و اظهار آن در گفتار و کردار است و^۶ نیز آن را با استناد به آیه^۹ سوره انسان،^۷ شُکُور نامیده‌اند. شکرگزاری با قلب، زبان و عمل، در روایات اسلامی نیز به همین معنی آمده است و همچنین شکر در لغت به معنای شناخت احسان و نیکوکاری و انتشار

۱. محمد بن مکرم، ابن منظور، لسان العرب، ج ۳، ص ۱۷۵.

۲. حسین، نجاتی، روان‌شناسی رشد، تهران، نشر مهشاد، ۱۳۷۱، چاپ اول، ص ۲۰.

۳. جرجانی، التعریفات، ص ۱۳۳-۱۳۴؛ تهانوی، ج ۱، ص ۱۰۳۸-۱۰۳۹.

۴. موسوی بجنوردی، «بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق (۱) و (۲)»، ص ۱۲۸۵.

۵. خلیل ابن احمد فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۲۹۲.

۶. حسین بن محمد، راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۶۵، واژه شکر.

۷. انسان/سوره ۷۶ آیه ۹

۸. خلیل بن احمد، فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۲۹۲، چاپ مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی، قم ۱۴۱۰. جوهری،

اسماعیل بن حماد، الصحاح، ج ۲، ص ۷۰۲. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱، ص ۱۷۰.

آن است^۱ و در اصطلاح، به معنای به یادآوری و شناخت نعمت‌های خدا و اظهار قلبی و زبانی و عملی آنهاست^۲ در زبان فارسی، غالباً کلمه «سپاسگزاری» معادل «شکر» انگاشته می‌شود که معادل دقیقی نیست. شکر یا شکران یک مفهوم اخلاقی است که در مقابل کُفران به کار می‌رود.^۳ معنای آن سپاسگزاری کردن و ثنای جمیل و ذکر نیکو^۴ است. شکر همچنین در عرفان اسلامی به عنوان یکی از منازل مهم سلوک الی الله مطرح شده است.^۵

از نظر فخر رازی شکر و سپاس بنده برای نعمت‌های متناهی دنیوی، شکری غیر متناهی است که با لفظ «الحمد لله» ادا می‌شود و این حمد مستحق پاداشی غیر متناهی است. و در اصطلاح یعنی سپاس داشتن و ثنای نیکو گفتن خدای و هر محسن را بر احسان و اعتراف به نعمت است توام با نوعی تعظیم.^۶

۵- آثار شکر بر رشد اخلاقی

همان طور که بیان شد، شکر آثار و برکات زیادی برای ادبی دارد. آثار شکر به قدر زیادی است که هم آثار مثبتی بر دنیا و هم بر آخرت انسان‌ها بر جای می‌گذارد. در ادامه آثار شکر بر رشد اخلاقی انسان از جهت دنیایی و اخروی می‌پردازیم:

۱- انس با خدا

شکرگزاری در قرآن، به عنوان یک دعوت برای انعکاس و درک عمیق‌تر از رابطه بین انسان و خالقش مطرح می‌شود. با شکرگزاری نعمت‌های الهی، محبت انسان به سوی خدا بیشتر شده و باعث ایجاد رابطه ای قوی تر نسبت به قبل خواهد شد. با شکرگزاری، رابطه‌ی خالق و مخلوقی، قدرت بیشتری برای روبه‌رو شدن با مشکلات زندگی در انسان به وجود می‌آید.

۱. ابن منظور، لسان العرب، ج ۴، ص ۴۳۲

۲. اصفهانی، راغب، المفردات فی غریب القرآن، ص ۲۶۵

۳. محسن، استاد باقر، جایگاه شکر در سلوک اخلاقی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۶، ص ۲۲.

۴. معین، فرهنگ فارسی معین، ص ۲۱۰.

۵. علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ص ۲۱۷.

۶. محسن، استاد باقر، جایگاه شکر در سلوک اخلاقی، ۱۳۷۹، ص ۲۳.

۷. فخر رازی، تفسیر کبیر، ص ۲۲۳.

۸. مصطفی حسینی دشتی، معارف المعاریف، ج ۶، ص ۵۳۱.

عبور کنند. این دیدگاه، که در اعماق آموزه‌های قرآنی ریشه دارد، تأکید می‌کند که مثبت اندیشی نه تنها برای سلامت فردی بلکه برای سلامت جامعه نیز اساسی است.

در نهایت، مثبت اندیشی می‌تواند به عنوان یک ابزار مهم در تقویت روابط اجتماعی و ایجاد حس تعلق و همبستگی عمل کند و این خود نشان از رشد اخلاقی فرد است. افرادی که نگاه مثبتی به زندگی دارند، معمولاً توانایی بالاتری در برقراری ارتباطات مثبت و سازنده با دیگران دارند، که این امر به نوبه خود بر بهزیستی و شادکامی آنها می‌افزاید.

۱۲-۵ مانع عیب جویی

یکی دیگر از آثار پربرکت شکرگزاری بر رشد اخلاقی انسان دوری از عیب جویی است. امام علی (علیه السلام) در نامه خود به حارث بن عبدالله همدانی، یکی از راه‌های شکرگزاری را تأمل کردن در مورد افرادی بیان می‌کند که انسان از او برتر است. درباره زهد از امام اول شیعیان نقل شده است: زهد، کوتاهی آرزو و شکر نعمت‌هاست و او شکرگزاری را مانع عیب‌جویی از دیگران بیان می‌کند.^۱

۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۴۰

نتیجه

شکر یکی از دستورات اخلاقی دین است که باعث فراهم شدن رشد مادی و معنوی در اخلاق انسان و یا رشد اخلاقی می شود. بدین جهت به دلیل اهمیت مسئله شکر و تاثیر آن در زندگی بشر، محققان زیادی به تحقیق در مورد این مسئله پرداختند لیکن این تحقیقات بیشتر در زمینه بیان خود مسئله شکر، چگونگی شکر گزاری و اهمیت آن و نیز آثار کلی شکرگزاری مطرح شده است، اما اینکه چگونه شکر گزاری زمینه رشد اخلاقی را فراهم می کند خیلی مورد بحث و توجه محققان قرار نگرفته و از آن غفلت شده است. که در این تحقیق با پرداختن به مفهوم رشد و شکر و رشد اخلاقی این دستاوردها بدست آمده که بنابر قرآن کریم، شکر به نفع خود انسان است و شکر یا ناشکری، هیچ نفع یا ضرری به خدا نمی رساند؛ زیرا خدا غنی و بی نیاز از نفعی است و بزرگ تر از آن است که انسان با ناشکری خود ضرری به او برساند. در برابر، انسان از شکر سود می برد و شکر نعمت ها باعث برکت آنها می شود. که از آثار شکر بر رشد اخلاقی می توان به انس با خدا و رشد ایمان و دریافت پاداش اخروی و استحقاقا دریافت ایات الهی و رسیدن به آرامش و ایجاد خضوع و فروتنی و فزونی نعمت و مصون ماندن از گرفتاری و ارزش گزاری بر تلاش دیگران و مثبت اندیشی و مانع عیب جویی را نام برد.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه، فیض الاسلام، انتشارات فیض الاسلام، تهران، ۱۳۷۴ ش.
- محیی‌الدین ابن عربی، الفتوحات المکیه، بیروت، بی تا.
- ابن منظور.
- عمادالدین الاموی، حیاة القلوب، در حاشیة ابوطالب مکی، قوت القلوب، ج ۲، بیروت، بیتا.
- اسماعیل حقی البروسوی، تفسیر روح البیان، بیروت، ۱۹۸۵/۱۴۰۵.
- روزبهان بقلی شیرازی، شرح شطحیات، چاپ هانری کربن، تهران ۱۳۴۴/۱۹۶۶.
- محمد علی تهانوی، کشف اصطلاحات الفنون و العلوم، چاپ رفیق العجم، لبنان، ۱۹۹.
- علی ابن محمد الشریف الجرجانی، التعریفات، بیروت، ۱۹۷۸.
- عبدالقادر الجیلانی الحسینی، الغنیة لطالبی الحق عزوجل، قاهره ۲۰۰۶/۱۴۲۷.
- اسماعیل ابن حمّاد الجوهری، الصحاح الّله، چاپ خلیل مأمون شیخا، بیروت ۲۰۰۷/۱۴۲۸.
- فخرالدین رازی، تفسیر کبیر، چاپ عماد زکی البارودی، قاهره ۲۰۰۳/۱۳۸۲.
- ابو حفص عمر بن محمد سهروردی، عوارف المعارف، ۱۹۸۳/۱۴۰۳.
- قطب‌الدین منصور بن اردشیر عبّادی، التصفیه فی احوال المتصوفه «صوفی نامه»، چاپ غلامحسین یوسفی، تهران ۱۳۶۸ ش.
- محمد غزالی، احیاء علوم الدین، چاپ شیخ العیدروس، بیروت ۱۹۹۲/۱۴۱۲.
- همو، منهاج العابدین، ترجمه عمر ابن عبدالجبار سعدی ساوی، چاپ احمد شریعتی، تهران ۱۳۵۹ ش.
- همو، کیمیای سعادت، چاپ حسین خدیو جم، تهران ۱۳۶۴ ش.

- خلیل بن احمد فراہیدی، العین، چاپ مهدی مخزومی و ابراہیم سامرائی، قم ۱۴۱۰.
- عبدالکریم ہوازن القشیری النیشابوری، الرسالہ القشیریہ، چاپ معروف زریو و عبدالحمید بلطہچی، دمشق ۱۳۶۷/۱۹۹۸ یا ۱۳۶۹/۱۹۹۰.
- کمال الدین عبدالرزاق کاشانی، لطایف الاعلام فی اشارات اہل الالہام، چاپ مجید ہادی زادہ، تہران ۱۳۷۹ ش.
- ہمو، شرح منازل السائرین، چاپ بیدارفر، قم ۱۴۱۳/۱۳۷۲.
- عزالدین محمود کاشانی، مصباح الہدایہ و مفتاح الکفایہ، چاپ عفت کرباسی و محمدرضا برزگر خالقی، تہران ۱۳۸۱.
- ابوبکر محمد کلابادی، التعرف، چاپ محمد جواد شریعت، تہران، ۱۳۷۱ ش.
- اسماعیل ابن محمد عبداللہ مستملی بخاری، شرح التعرف لمذہب التصوف، چاپ محمد روشن، بی جا، ۱۳۶۳.
- ابی عبداللہ الحارث ابن اسد المحاسبی، بدء من اناب الی اللہ؛ چاپ مجدی فتحی السید، قاہرہ ۲۰۰۵/۱۴۲۵.
- جلال الدین محمد مولوی بلخی، مثنوی معنوی، چاپ رینولد نیکلسون، تہران ۱۳۸۶ ش.
- ہمو، فیہ مافیہ، چاپ بدیع الزمان فروزانفر، تہران ۱۳۶۲ ش.
- احمد ابن عبدالرحمن ابن قدامہ المقدسی، مختصر منهاج القاصدین، چاپ عبداللہ اللیثی الانصاری، بیروت ۱۴۱۹ / ۱۹۹۸.
- مرآت العشاق، چاپ مرضیہ سلیمانی، تہران ۱۳۸۰ ش.
- احمد الکمشخانوی النقشبندی، جامع الاصول فی الاولیاء الطرق الصوفیہ، چاپ ادیب نصراللہ، بیروت، ۱۹۹۷.
- عین القضاء ہمدانی، نامہ ہای عین القضاء، چاپ علینقی منزوی و عقیف عسیران، تہران ۱۳۸۰.
- ہمو، تمہیدات، چاپ عقیف عسیران، تہران، بی تا.

- امام خمینی، شرح چهل حدیث (اربعین حدیث)، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، تهران، ۱۳۷۳.
- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ ق.